

УДК 332.1

Розвиток ідей локальної та територіальної економіки

Яремко Лариса

Досліджується розвиток ідей локальної та територіальної економіки від теорії розміщення продуктивних сил до її включення в мезоекономіку і політичну економію. Наводиться теоретичне обґрунтування регіональної економіки з позицій неоінституціоналізму

Ключові слова: нова регіональна економіка, транзакційні витрати, інститут довіри, сітьова організація господарської діяльності, економічний регіон.

Регіоналізація суспільно-економічного розвитку вимагає наукового обґрунтування, створення відповідної економічної теорії. Її відсутність гальмує регіональний розвиток, не дозволяє сповна використати його великі можливості. Більше того, недооцінка і незадовільне використання резервів регіонів суттєво зменшують результативність національного господарювання.

Сьогодні гостро відчувається відсутність регіональної науки як складової загальної економічної теорії. Багато явищ господарського життя не знаходять свого наукового пояснення. Мова може йти про різні рівні розвитку продуктивних сил регіонів, темпи економічного зростання, асинхронність циклічного розвитку, неоднакові параметри соціального капіталу тощо.

Сьогодні є очевидним певний „розрив”, що має місце між двома основними масивами знань – мікро- та макроекономікою. З’ясувалося, що існуючі рівні економічного аналізу не забезпечують комплексності досліджень, охоплення всіх ареалів національного господарства. Тому актуальним стає завдання дослідження проміжної ланки, що пов’язує підприємства з народногосподарським комплексом. Саме цю мету ставить перед собою новий розділ економічної теорії, який щойно почав формуватися і отримав назву

мезоекономіка. Праці, що з'явилися з цієї царини знань, присвячені головним чином аналізу ринків та галузей економіки, механізмів їх функціонування.

@ *Яремко Лариса Адольфівна* – ст.н.с. Національного інституту стратегічних досліджень.

Меншою увагою дослідників користується її інший аспект – просторові системи господарської діяльності. Мова йде про регіональну економіку.

Її провісником та попередником стала теорія розміщення продуктивних сил, що виникла на початку ХІХ століття. Вона починається з книги німецького економіста Йогана Генріха фон Тюнена „Ізольована держава” (1826 р.), в якій досліджується простір як економічне явище і запропоновані перші інструменти просторового аналізу. Відомий історик економічної думки М.Блауг вважає Тюнена „батьком економічної теорії використання простору” [2, с.569]. В цьому сенсі його можна вважати предтечею науки регіональної економіки. Адже його ізольована держава є насправді відокремленим регіоном переважно сільськогосподарської спеціалізації. Навколо ремісничо-промислового центру-міста концентричними колами розміщується аграрні виробництва, диспозиція яких обумовлюється комплексом місцевих чинників, зокрема таких як транспортні витрати, попит міських жителів на продукцію тощо.

Ідею локалізації економічного розвитку, на цей раз вже в масштабах держави, розвиває інший німець Фрідріх Ліст в книзі „Національна система політичної економії” (1841 рік). В ній розглядається можливість самочинного поступу нації, спираючись виключно на власні сили і використовуючи місцеві фактори розвитку. Завдання економічної теорії він вбачає у тому, щоб навчити . яким чином дана нація при сучасному світовому становищі і при наявності особливих національних відносин може зберегти та покращити своє економічне становище”. Протиставляючи свою теорію космополітичній класиці, він локалізує соціально-господарські процеси, наголошуючи на необхідності, як це відзначають відомі французькі дослідники економічної думки Шарль Жід і Шарль Ріст, врахування при цьому „місця, часу і середовища” [6, с.227-228].

Німецький слід в дослідженні просторової економіки продовжили Вільгельм Лаунхардт, Альфред Вебер (брат знаменитого Макса Вебера), Август Льош. Проте їх дослідження відбувалися за межами панівної теорії і не набули достатньої відомості та впливу. Згадуваний М.Блауг зазначає, що основна течія економічної науки аж до 1950 року розвивалася без врахування просторової характеристики. Американець Волтер Ізард наголошує на тому, що класична і неокласична економічна теорія досліджували по суті „країну чудес, позбавлену будь-яких просторових характеристик” [7, с.348-359].

Ситуація почала змінюватися лише у другій половині ХХ століття. І пов'язується вона з появою в 50-х роках праць двох видатних американських економістів В.Леонтьєва та В.Ізарда. Перший в своєму знаменитому „Дослідженню структури американської економіки” виявляє не лише міжгалузеві, а й міжрегіональні зв'язки. Другий, будучи його співпрацівником, в праці „Розміщення виробництва та економіка ефективного використання простору” (1956 рік) зосереджує свою увагу виключно на регіональних проблемах. В.Ізард вважає, що ще необхідно створити науку про регіони та регіональний розвиток. „Наука про регіони повинна втрутитись в сферу теорії, в якій центральне місце займають районні та міжрайонні структури і функції”. [7, с.656].

Необхідність повернення до проблем локальної економіки, на нашу думку, обумовлена двома основними причинами. Це, по-перше, потреба більш повного використання можливостей та ресурсів розвитку, що мають місцевий характер. І по-друге – це зростання ролі регіонів, збільшення їх впливу на макроекономічну ситуацію. Поглиблений економічний аналіз закономірно зіткнувся з проблемою економічних районів і подальший поступ теорії став неможливим без її розв'язання.

В працях двох американських дослідників Вільяма Барнза і Ларрі Ледебура „Нові регіональні економіки” (1998 рік) була зроблена спроба створити „нову політичну економію”, яка ґрунтується на регіональній структуризації економіки. Автори претендують на створення нової парадигми економічної

теорії, пропонують нові пояснення існуючих наболілих проблем. Згідно нового бачення об'єктом наукового дослідження мають стати регіональні економічні системи, оскільки „загальнонаціональна економіка тільки об'єднує ці регіональні системи у спільний ринок” [1, с.11].

„Нова економічна парадигма”, на думку авторів, повинна спиратися на такі головні засади [1, с.75]:

1. Основними цеглинами національної економіки виступають саме, економічні райони, а не політико-адміністративні території.

2. Центральним завданням економічної теорії та економічної політики є оптимізація внутрішньої інтеграції та взаємозалежності районів.

3. Територіально-господарські системи не обмежуються політико-адміністративними кордонами, а здатні виходити за їх межі.

4. Системи економічних районів є відкритими і пов'язані з іншими національними системами світового господарства.

Можна погоджуватися чи не погоджуватися з парадигмою авторів і все ж слід віддати належне їх економічній логіці. Господарська глобалізація все більше послаблює національні бар'єри, сприяє уніфікації бізнесової діяльності і за цих умов регіонально-просторові системи стають основними суб'єктами господарювання як всередині країни, так і в глобальному середовищі.

Проте перш ніж перебудувувати економічну теорію під „регіональну парадигму” слід створити базову теорію регіональної економіки. Слід вважати справедливою думку групи науковців, що „...настав момент, коли регіональні економічні дослідження цілком можуть претендувати на виділення в окрему науку, зі специфічним предметом дослідження, методологічним апаратом, законами і категоріями” [14, с.220]. Регіоналістика логічно виступає складовою нової базової економічної теорії – мезоекономіки. Основною проблемою досліджень, як наголошують автори, є взаємодія господарюючих суб'єктів в межах певної території. Як зазначалось, однією із причин недооцінки регіоналістики стала її відірваність від основних напрямків сучасної економічної теорії, яка зберігалася тривалий час. Сьогодні з'являється

можливість подолати цей відрив включити її до складу загальної економічної теорії. Хороші можливості для цього створює один з провідних напрямків сучасної економічної теорії - інституціоналізм.

Новий інституціоналізм, який розвинувся у другій половині ХХ століття, створив ряд оригінальних інструментів для аналізу економічних систем. Їх застосування дало можливість сформулювати нову модель економічної системи та соціально-економічного розвитку. Згідно останньої „економіка розглядається, як еволюційна відкрита система, що відчуває постійні впливи зовнішнього середовища (культури, політичної обстановки, природи в т.ч.) і реагує на них” [11, с.77]. Вона складається із певних підсистем, або систем другого порядку, зокрема регіональних. Це власне і є територіально-господарська система.

Її існування, а точніше економічна доцільність, можуть бути обгрунтовані з позицій інституціоналізму, за допомогою неоінституційного інструментарію. В складі останнього на найбільшу увагу заслуговують відкриті американцем Рональдом Коузом ще в 1937 році і вперше опубліковані в статті „Природа фірми” „транзакційні витрати”. Цим він встановив наявність в економіці нової групи витрат. Як зазначає його послідовник Д.Норт, економічний обмін не є безкоштовним [12, с.40]. Він вимагає цілої низки додаткових витрат, зокрема витрат на збирання і обробку інформації, проведення переговорів, укладання та захист виконання контракту тощо [9, с.16-17].

Прагнення зниження цих витрат слугує однією із важливих причин створення та існування фірм та інших економічних організацій. Д.Норт трактує визначає такі організації „...як цілеспрямовані суб’єкти, придумані для максимізації багатства, доходу або досягнення мети, визначеної можливостями, створеними інституційною структурою суспільства” [12, с.95]. З погляду інституційної теорії головна мета організацій – це економія на транзакційних витратах.

Розвиток суспільних відносин, ускладнення господарського життя викликають появу нових форм організацій. Окрім мікроекономічних суб’єктів з’являються мезоекономічні. Так, американський інституціоналіст Олівер

Вільямсон включає до відомого складу організацій ринки та взаємні угоди, які і”...є еволюційними продуктами серії організаційних інновацій” [3, с.15]. За економічною логікою цю серію продовжує територіально-господарська організація, якою є регіональна економіка. Остання, як зазначалося, є різновидом мезоекономічних структур.

Регіональну економіку слід розглядати як складну організацію, ймовірно найскладнішу із відомих існуючих. Вона в принципі відповідає основним критеріям організації: 1) колективності, тобто наявності багатьох економічних агентів; 2) наявності системи правил як способу координації економічної діяльності, що витісняє ціновий механізм регуляції [15, с.8-9]; 3) спільності мети учасників організації. Разом з тим їй притаманні певні особливі властивості, що вирізняють її з – поміж інших. До них слід віднести по- перше: специфічний характер означених Г.Саймоном „внутрішнього оточення” та „зовнішнього оточення” організації. У першому випадку мова йде про інших учасників організації, взаємодію між ними, процедуру прийняття рішень тощо, у другому – про середовище, в якому організація функціонує. По-друге, майже цілковите збереження цінового механізму в координації внутрішньої життєдіяльності організації, який, звичайно, доповнюється системою внутрішніх правил. Французький науковець О.Фавро вважає, що така ситуація, в меншій чи більшій мірі, притаманна значній частині організацій [15, с.9]. По-третє, множинність цілей регіональної економічної організації. Переважна більшість комерційних організацій ставить собі за мету: мінімізацію трансакційних витрат і максимізацію, на основі цього, прибутку . В нашому випадку, окрім цього, ставиться завдання кращого використання місцевих ресурсів, збалансований розвиток регіону, якнайповніше задоволення соціально-економічних потреб населення тощо.

Створення нових форм господарської співпраці. Тривале співіснування та взаємодія підприємств в рамках певного регіону перетворює їх відносини на „клієнтські”, коли партнери добре знають один одного, ділову репутацію та комерційні можливості, що зменшує витрати на пошук господарської

інформації та укладання контрактів. Д.Норт це називає „щільною суспільною мережею стосунків” [12, с.154].

Досліджуючи розвиток зарубіжної регіоналістики слід відзначити значний внесок у цю проблематику українських науковців. Ідеї регіонального розвитку мають глибоке закорінення в нашій науці. Це зумовлено історичним розвитком українських земель у складі різних імперій, що створює передумови для досліджень розвитку окремих регіонів, які нерідко є упослідженими в економічному та культурному розвитку, взаємин центру з периферійними територіями. Злет української регіоналістики припадає на другу половину ХІХ століття. Патріотично налаштовані науковці виступили проти колоніальної політики імперій, за національне та регіональне відродження українських земель. В їх числі можна фрагментарно відзначити праці М. Яснопольського з територіальної фінансової економетрії, етноекномічні праці В. Навроцького, дослідження І.Франко економічного стану Галичини, співвідношення центру і регіону.

В незалежній Україні регіоналістика набула значного розвитку. Проблеми регіональної економіки досліджуються в працях М. Долішнього, С.Злупко, О. Макогона, В. Пили, І. Школи, Ю. Стадницького, І.Сала, І.Лукінова, А.Беленького, В. Поповкіна, С. Писаренко, З. Варналія, А. Мокія та інших. Академік М. Долішній та професор С. Злупко обґрунтовують необхідність створення окремої науки –регіонології, що займалася б вивченням процесів, що відбуваються в регіоні [5]. За значні досягнення в розвитку регіональної науки М. Долішній та С. Злупко нагороджені державною премією.

Регіональна організація господарської діяльності в умовах ринкової трансформації економіки є дуже актуальною для України. Руйнування старої радянської системи міжфірмових та міжреспубліканських зв'язків створило серйозні проблеми для функціонування економіки. Налагодження нових взаємовідносин пов'язане із подоланням взаємної відчуженості та недовір'я, у тому числі і до владних інституцій (адміністрацій, судів тощо). За цих умов регіональна організація бізнесу, використовуючи територіальні інститути

координації, здатна зменшити опортуністичну поведінку господарських агентів.

Важливим аргументом на користь формування локальної економіки виступає інститут довіри. В умовах дотримання учасниками обміну морально-етичних норм вигода у відповідності до еквівалентності отримується обома сторонами. Однак прагнення одержати більшу (нееквівалентну) вигоду нерідко спонукає господарників до нечесних дій, отримання додаткового зиску за рахунок контрагента. Йдеться про так звану опортуністичну поведінку, яка визначається як спосіб досягнення власного егоїстичного інтересу шляхом застосування обману. Уникнення або ж зменшення таких наслідків вимагає встановлення певної довіри між економічними агентами. На думку Нобелівського лауреата американця К.Арроу, „по суті кожна комерційна операція містить в собі елемент довіри. Особливо коли вона займає певний проміжок часу” [4, с.46].

Роль довіри в сучасному господарському побуті важко переоцінити. Вона сприяє ефективному функціонуванню ринкової економіки, економічному зростанню. Російський науковець В.Дементьєв вказує на три конкретні ефекти, що породжуються довірою [4, с.47]: 1) полегшення узгодження інтересів господарських партнерів і заохочення до співпраці; 2) зниження інвестиційних ризиків, особливо великих проектів через послаблення загрози опортуністичних дій; 3) скорочення трансакційних витрат.

Отже можна говорити про економічну цінність довіри. Існує пряма залежність між рівнем довіри і величиною трансакційних витрат. Науковці безпосередньо пов'язують стан добробуту населення з існуючим рівнем довіри. Економічна відсталість ряду країн та невдачі країн з перехідною економікою в значній мірі пояснюються браком „фактора довіри” [4, с.46].

Підвищення рівня господарської довіри досягається шляхом: 1) розробки владними інститутами господарського законодавства та контролю за його дотриманням; 2) підвищення суспільної моралі, культури ділових відносин; 3)

структуризації бізнесу, створення та застосування таких організаційних форм, що зменшують невизначеність та ризики діяльності.

Зрозуміло, що законодавче обмеження господарської діяльності, чітке визначення її норм та правил зменшують можливості опортуністичної поведінки, сприяє вдосконаленню юридичної системи поведінки агентів. В цьому ж напрямку діють і морально-етичні обмеження.. І разом з тим значні можливості зростання взаємної довіри і прихильності криються в організаційному ресурсі. Організації, як зазначалося, якраз і створюються з метою мінімізації трансакційних витрат, та збільшення взаємної довіри.

Довіра є передумовою більш повного використання інформаційного ресурсу в регіоні. Останній перетворюється у головний ресурс виробництва та розвитку, що характеризує сучасне суспільство як інформаційне.

Неоінституціоналізм приділяє значну увагу інформаційному забезпеченню раціонального вибору господарюючих суб'єктів. Обмеженість доступної інформації, неможливість отримати та використати необхідний для прийняття рішень масив інформації не дозволяють господарникам діяти раціонально. Саме ці міркування лягли в основу створеної в 70-80-х роках минулого століття американським науковцем Г.Саймоном концепції обмеженої раціональності. Обсяг використовуваної інформації лімітується витратами і часом, необхідними для її пошуку та отримання. Тому в реальному житті існує обмеженість раціонального вибору і раціональні з точки зору господарника рішення насправді не є оптимальними.

Вихід із даної ситуації слід шукати на шляхах зміни організаційних структур бізнесу. Як зазначає відомий теоретик інформаційного суспільства іспанець Мануель Кастельс, сучасний перехід до „інформаціоналізму” супроводжується „організаційною трансформацією”, появою нової організаційної логіки [8, с.138]. Генеральним напрямком такої перебудови є перехід від вертикальної до горизонтальної організації та управління бізнесом, формування локально-територіальних в т.ч. регіональних організаційних структур. Визначне місце в числі останніх належить регіональним структурам,

зокрема економічному регіону. У цьому зв'язку слід зважити на дві обставини. На першу з них вказує американський науковець Ф.Фукуяма, зазначаючи, що „...переважний обсяг інформації, що стосується економіки, за своєю природою є місцевим [16, с.268]”. Це означає, що спрощується можливість її отримання та швидкого застосування регіональними структурами. Друга – полягає у тому, що стале спілкування агентів, постійні контакти між ними слугують додатковим каналом інформатизації, неформальної передачі знань. Відбувається, за висловом О.Фавро, „колективне пізнання” [15, с.14], взаємне збагачення діловими відомостями]. Виходячи із зазначеного, можна резюмувати, що в умовах всезростаючої інформатизації перспективними виглядають локальні бізнесові спільноти, в їх числі і територіальні.

Щобільше є підстави говорити про формування нової закономірності сучасного суспільного розвитку – локалізації економічної діяльності та використання будь-яких можливостей локалізації бізнесу як способу захисту від зростаючих ризиків зовнішнього середовища. Поширеність цих практик в сучасному діловому світі привело до виникнення „сітьового капіталізму”, головною ознакою якого є локалізація трансакцій на певній території чи у визначеному колі агентів. Базовою одиницею цього устрою виступає „сіть”. Саме ця інституція стала об'єктом прискіпливої уваги з боку неоінституціоналістів.

Серед найбільш відомих форм сучасних сітей слід відзначити ”кейрецу”. Яка набула поширення в Японії та країнах Далекого Сходу. Із великою долею правдоподібності можна стверджувати, що якраз вона в значній мірі спричинилася до значного економічного поступу країн цього регіону.

Іншою поширеною формою „сіті” виступають господарські кластери, які . американський дослідник М.Портер характеризує як групу географічно близьких і взаємопов'язаних організацій, що діють у певній сфері та взаємодоповнюють одна одну [12, с.207]. Як зазначає дослідник, значимість кластера як цілого перевищує сумарну величину фірми, що його формують [13, с.221], оскільки що кластери сприяють зниженню трансакційних витрат.

Найскладнішою формою „сіті” виступає економічний регіон. Локалізація господарських стосунків означає не лише економію на транспортних витратах, що само по собі дуже важливе, а і формування внутрірегіонального ринку, кращого з’ясування та задоволення існуючих потреб. Соціальна близькість призводить до персоніфікації господарських відносин, що веде до зростання передбачуваності дій партнера, зменшення ризиків та затрат, до їх мінімізації. До того ж, з’являється можливість встановлення прямих контактів бізнесу і влади, що створює умови для розробки адекватної ситуації регіональної економічної політики.

На основі викладеного доходимо висновку, що в останні десятиліття відбувається швидкий розвиток науки регіоналістики як складової фундаментальної економічної теорії, зокрема таких її розділів як мезоекономіка та політична економія. В цьому процесі особлива роль належить новому інституціоналізму (неоінституціоналізму). Методологія та понятійний апарат останнього дозволяють сформулювати основні принципи науки про регіони.

Список використаних джерел

1. Барнз В., Ледебур Л. Нові регіональні економіки: Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2003 – 196с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: Пер. с англ. – М.: «Дело Лтд», 1994 – 569 с.
3. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів: Пер з англ. – К.: Видавництво ”Арт Ек”, 2001 – 472с.
4. Дементьев В. Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики:// Российский экономический журнал.- 2004.- №8 – с.46-65.

5. Долішній М.І., Злупко С.М. Основи регіоналізації: Концептуальний підхід // Регіональна економіка.- 2003.- № 3.- с. 7-17.
6. Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений Пер. с фр.- М.: Экономика, 1995 – 544 с.
7. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах.- Пер с англ.: М.: «Прогресс», 1966 – 673 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000 – 608 с.
9. Коуз Р.Г. Природа фирмы. В сборнике: «Теория фирмы» – СПб.: Экономическая школа, 1995 – с. 11-32.
10. Лист Ф. Национальная система политической экономии: Пер.с нем.. – Санкт-Петербург: Издание А.Э.Мертенса, - 1891 – 450 с.
11. Нестеренко А.М. Экономика и институциональная теория – М.: УРСС, 2002 – 416 с.
12. Норд Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Пер. з англ. – К.: Основи, 2000 – 198 с.
13. Портер М. Конкуренция: Учебн. пособие: Пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2000 – 495 с.
14. Сонько С.П., Кулішов В.В., Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика: Навчальний посібник – К.: Ніка-Центр, Ельга, 2002 – 378 с.
15. Фавро О. Экономика организаций.// Вопросы экономики – 2000, №5 – с. 4- 17.
16. Фукуяма Ф. Великий разрыв: Пер. с англ. –М.: ООО «Издательство АСТ», 2003 – 474 с.